

ژورنال علمی باستان‌شناسی ایران

PAZHOSHESH-HA-YE BASTANSHENASI IRAN
P. ISSN: 2345-5225 & E. ISSN: 2345-5500
Homepage: <https://nbsh.basu.ac.ir/>
Vol. 12, No. 33, Summer 2022

Godin VII Period and the Revive of Early Late Chalcolithic Period Studies of the West Iran

Mohammadi Ghasrian, S.¹

<https://dx.doi.org/10.22084/NB.2021.22132.2176>

Received: 2020/07/17; Accepted: 2021/09/20

Type of Article: **Research**

Pp: 89-113

Abstract

During Early Late Chalcolithic period at the end of the fifth millennium BC, It has been claimed that an event has occurred in the West Iran to be seen by a severe decline in the number of residential areas and functioned to bring a shift by which the sedentary societies were changed to the more mobile pastoralists using open-air or cave areas instead of large occupational sites. But review of archaeological investigation carried out recently in west of Iran challenge this hypothesis. Recently there have been a number of field activities on the LC sites in western Iran are showing that at the end of fifth millennium BC, in the Zagros region there has been not only an indication of drastic decline in settlement areas but instead this area would be experienced a dense population growth. In addition there are some hypothesis regarding the formation, settlement pattern, pottery, chronology and... that did not fix with recent studies. This uncertainty raised many questions regarding this study. So in order to response to this question and give a new view to the archaeology of early late chalcolithic period of western Iran, the data of this period (particularly the well-known Godin VII period) has been investigated. The result showing that not only there is not a severe decline in the number of residential areas, but early late chalcolithic period cultures of western Iran had developed. Also, the Godin VII culture is not limited just the east of Central Zagros and extended beyond this region. Many areas at the north of central Zagros in Kurdistan province had Godin VII culture. At the east also this culture extended to the eastern edge of central plateau of Iran like Qazvin region. Regarding the importance of Godin VII period as it corresponding the early urbanization in Mesopotamian world, it should pay more attentions by archaeologists.

Keywords: Godin VII. Late Chalcolithic. Red slipped pottery. Central Zagros.

1. Ph.D. in Archeology, Department of Archeology, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran.
Email: sirvan.mohammadi@gmail.com

Citations: Mohammadi Ghasrian, S., (2022). "Godin VII Period and the Revive of Early Late Chalcolithic Period Studies of the West Iran". *Pazhohesh-ha-ye Bastan Shenasi Iran*, 12(33): 89-113. (doi: 10.22084/nb.2021.22132.2176).

Homepage of this Article:
https://nbsh.basu.ac.ir/article_4102.html?lang=en

PAZHOSHESH-HA-YE BASTANSHENASI IRAN
Archaeological Researches of Iran
Journal of Department of Archaeology, Faculty of Art and Architecture, Bu-Ali Sina University, Hamadan, Iran.

Publisher: Bu-Ali Sina University. All rights reserved.

© Copyright©2022, The Authors. This open-access article is published under the terms of the *Creative Commons*.

Introduction

Godin VII period(VII/VI3) named Godin VII hereafter in this paper become well known in the prehistory of west of Iran after 2 season of archaeological excavations at Godin Tepe carried out by Rroyal Ontario Museum expedition around 1964-1975. Godin VII period considered as a first phase of late chalcolithic coming after middle chalcolithic deposits of Godin Tepe (Godin X-VIII) characterized by disappearance of painted ceramics and replacement of plain chaff tempered of Godin VII style. during the Early Late Chalcolithic period started around the end of the fifth millennium BCE, it has been claimed that there has been a drastic decline in the population size and eventually in the number of settlements caused the Zagros region to have had any considerable settlement sites (Abdi 2003:431-433; Johnson 1987:129-131; Wright 1987:145-147) and as Hole has stated (Hole 1994:132-134, 2011:7); in the some valleys of the region such an event has imposed the settlements to be abandoned. In addition, according to the significant decrease in the number of permanent settlements, it has been claimed also that the Late Chalcolithic sites might be more likely converted to open-air or cave sites suggesting a shift to the more mobile pastoral way of life (Henrickson 1989: 288). But as a result of the recent archaeological investigations carried out in the region we will challenge the issues of the two general hypotheses mentioned regarding a sudden interruption or rather instead the continuity of the Late Chalcolithic culture of western Iran. Recently there have been a number of field activities on the LC sites in western Iran are showing that at the end of fifth millennium BC, in the Zagros region there has been not only an indication of drastic decline in settlement areas but instead this area would be experienced a dense population growth. A large number of identified LC sites in western Iran are seen as relatively higher mounds (tells) seem to have concealed the solid architectural materials as well as thick cultural deposits may implying potentially as the remains of sedentary farmer villages. Nearly all issues regarding of Godin VII period studies in west of Iran are mainly based on studies of 1964-1975. But as a result of recent investigations many of them have been challenged and refused. The present paper would try to update the studies of Godin VII period showing that this period has a key role in prehistoric period of western Iran.

Discussion

The most northern well known site possessing Godin VII cultural characteristics in western Iran is Tepe Nameshir located in Baneh county,

north-west of Kurdistan province (Saed Moucheshi et al. 2017:fig8). Moreover, there exist a handful of fieldwork reports mainly by the Iranians pointing to a wider expansion of Godin VII ceramics across the western Iran, e.g. Marivan (Mohammadifar and Motarjem 2001), Tepe Kalnan (Saed Moucheshi et al. 2011), Tepe Gheshlagh in Bijar region (Sharifi and Motarjem 2018), Sanandaj (Zarehi et al. 2017, Mohammadi Ghasrain et al. 2019), Qorveh plain (Sharifi and Zeynivand 2018), Ziwieh (Mohammdi Ghasrain and Hozhabri 2017) and Karaftou (Jahangiri and Ahmadiania 2018:257). Godin VII ceramic was reported also from Soha Chai tepe excavation (Rahimi et al. 2016) and by Abharroud basin surveys in Zanjan area (Alibaigi et al. 2012; Khosrawi et al. 2013). In addition to Kurdistan and Zanjan, almost all eastern valleys of Kermanshah including Sahneh (Mohammadifar and Motarjem 2003), Harsin (Motarjem and Mohammadifar 2002), Sonqor (Heydarian and Ghorbani 2016:24) and Kangvar (Young 1975:192) are seen to have been influenced by Godin VII traditions. The same culture also was extended southern ward to reach Asadabad, Nehavand (Young 1961) and Hamedan (Balmaki, 2013) and even toward southernmost into Luristan (Goff, 1971, Henrickson, 1994). Beside the Iranian west, the cultural realm of Godin VII tradition also has been to affect the Central Plateau of this country, i.e. those Plume ware of Tepe Ghabristan (Ghabristan I)(Majidzadeh, 1978: 96, 1981: 143) is supposed to be influenced by Godin VII.

In the areas such as Kangavar valley (Young, 1975:192 Henrickson, 1994:92) Sanandaj (Zarehi et al. 2016), Songhor (Heydarian and Ghorbani, 2016:24), Marivan (Zamain Dadaneh et al. 2019:39-40), Qorveh (Sharifi and Zeynivand, 2018:736) and Karaftou (Jahangiri and Ahmadiania, 2018:257), most of the findings were classified as being made during LC period.

Apart from the LC site abundances in the study area there is evidence of structural component of many sites to be used as indication for sedentary life. A number of Godin VII period's site as discussed in the following have been dug out recently and yielded so many building materials, remains of upstanding mud brick walls as well as thick cultural deposits.

Conclusion

We briefly reviewed three theories relating to the terminal fifth millennium BC in western Iran. They stated that:

- At the end of the fifth millennium BC a drastic decline of settlements were occurred in the Zagros through which many sites were abandoned (Hole 1994, 2011; Abdi 2003).

- Late Chalcolithic sites were converted to open-air or cave sites so that the subsistent strategies of the region were also shifted to mobile pastoralism way of life (Henrickson, 1989:288).

- Late Chalcolithic (Godin VII) ceramic as known from the Kangavar valley are apparently missing almost entirely in the High Rod valleys (west of Sahneh area) (Levine and Young 1987:35).

On the basis of recently found evidence from different fieldworks we challenged the issue stressing a sharp decrease of the settlements number in the Zagros region. In contrary to aforementioned concepts we argued that at the end of the fifth millennium BC, Godin VII tradition covered vast areas of western Iran. All valleys from the Little Zab basin in the north west of Kurdistan to the eastern valley of Central Zagros represent plain/coarse Godin VII diagnostic ceramic types.

In addition, we argued that most of the Godin VII cultural layer in the study area represented solid architectural remains as the representative of housing structures for sedentary people while the pastoralist seasonal or temporary camps are generally relatively small in size and were built with no durable materials.

Finally, the statement that “Godin VII traditions are apparently missing almost entirely in the High Road...” could also be challenged by the findings reported from the Taq-e Bostan site excavation which has been located at the same area. Remarkably instead of the proposed drastic cultural changes with the beginning of the Late Chalcolithic period, it can be seen that at the end of the fifth millennium BC in western Iran, the first sign of socio-economic complexity, Craft Specialization, hierarchical societies and initial administrative systems were emerged and gradually were improved.

دوره گودین VII و بازنگری مطالعات آغاز دوره مس و سنگ جدید بخش‌هایی از غرب ایران

سیروان محمدی قصریان^۱

شناسه دیجیتال (DOI): <https://dx.doi.org/10.22084/NB.2021.22132.2176>

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۴/۲۷، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۵/۲۳

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۸۹-۱۱۳

چکیده

بیشتر محققانی که در باستان‌شناسی پیش از تاریخ غرب ایران مطالعه داشته، معتقد هستند که با شروع دوره مس و سنگ جدید بسیاری از دشت‌ها و دره‌های کوهستانی مناطق غرب ایران خالی از سکنه شده و به نوعی یک فروپاشی عظیم فرهنگی رخ می‌دهد. این درحالی است که بررسی‌ها و کاوش‌های یک دهه اخیر چیزی خلاف این نظر را نشان می‌دهد. علاوه بر این برخی نظریات دیگر نیز در ارتباط با فرهنگ‌های آغاز این دوره، نظیر: شکل‌گیری، دامنه پراکنش فرهنگ‌های سفالی، گاهنگاری، الگوی استقرار و... با تحقیقات جدید هم‌خوانی نداشته و باعث به وجود آمدن پرسش‌های اساسی در زمینه مطالعات این دوره شده است؛ از جمله این پرسش‌ها این است که در پایان دوره مس و سنگ میانی در اواخر هزاره پنجم پیش از میلاد به واقع شاهد گسست و فروپاشی فرهنگی هستیم؟ فرهنگ‌های این دوره، نظیر گودین VII محدود به مناطق شرق زاگرس مرکزی است؟ مواد فرهنگی محوطه‌های آغازین دوره مس و سنگ جدید دارای چه ویژگی‌هایی هستند؟ به منظور پاسخ‌گویی به این پرسش‌ها، مواد فرهنگی به دست آمده از بررسی‌ها و کاوش‌های باستان‌شناسی با رویکرد توصیفی-تحلیلی مورد بررسی و مطالعه قرار گرفتند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که با وجود برخی تغییرات در زمینه سنت‌های سفالی، فرهنگ‌های مراحل آغازین دوره مس و سنگ جدید در ادامه فرهنگ‌های دوره مس و سنگ میانی شکل گرفته‌اند. هم‌چنین با شروع این دوره نه تنها گسست و فروپاشی فرهنگی رخ نمی‌دهد؛ بلکه شاهد نوعی پویایی فرهنگی نیز هستیم. هم‌چنین به نظر می‌رسد که دامنه پراکنش اصلی‌ترین فرهنگ این دوره به نام «گودین VII» محدود به مناطق شرق زاگرس مرکزی نیست و مناطق وسیعی را ورای شرق زاگرس مرکزی در غرب ایران دربر می‌گیرد. بازبینی مطالعات این دوره در این پژوهش تصویر جدیدی را از فرهنگ‌های آغازین دوره مس و سنگ جدید بخش‌هایی از غرب ایران ارائه داده است.

کلیدواژگان: گودین VII، مس و سنگ جدید، سفال با پوشش قرمز، زاگرس مرکزی.

۱. دانشجوی دکتری باستان‌شناسی، گروه باستان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
Email: sirvan.mohammadi@gmail.com

ارجاع به مقاله: محمدی قصریان، سیروان، (۱۴۰۱). «دوره گودین VII و بازنگری مطالعات آغاز دوره مس و سنگ جدید بخش‌هایی از غرب ایران». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۱۲(۳۳): ۸۹-۱۱۳. (doi: 10.22084/nb.2021.22132.2176)

صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه:

https://nbsh.basu.ac.ir/article_4102.html?lang=f

فصلنامه علمی گروه باستان‌شناسی دانشکده هنر و معماری، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران.

© حق نشر متعلق به نویسنده(گان) است و نویسنده تحت مجوز Creative Commons Attribution License به مجله اجازه می‌دهد مقاله چاپ شده را در سامانه به اشتراک بگذارد، منوط بر این‌که حقوق مؤلف اثر حفظ و به انتشار اولیه مقاله در این مجله اشاره شود.

مقدمه

دوره گودین VII (VII-VI/3) که از این به بعد در این پژوهش «گودین VII» نامیده می‌شود، در فاصله سال‌های ۱۹۶۵-۱۹۷۴ م. و در نتیجه دو فصل کاوش هیأت موزه سلطنتی اونتاریوی کانادا در تپه گودین تعریف و وارد ادبیات باستان‌شناسی پیش‌اتاریخ غرب ایران گردید (Young, 1965: 3; Young & Levine, 1974: 12). در توالی تپه گودین، دوره VII به عنوان مرحله آغازین دوره مس‌وسنگ جدید بعد از نهشته‌های دوره مس‌وسنگ میانی (گودین X-VIII). قرار می‌گیرد (Levine & Young, 1987: 33). این دوره هم‌زمان با پایان یافتن دوره سفال‌های منقوش در بخش‌های وسیعی از مناطق زاگرس مرکزی در اواخر هزاره پنجم و اوایل هزاره چهارم پیش‌ازمیلاد است (Rothman & Badler, 2011: 75). هم‌زمان در اواخر هزاره پنجم و اوایل هزاره چهارم پیش‌ازمیلاد، تحولات عظیم فرهنگی در مناطق هم‌جوار نظیر خوزستان و بین‌النهرین رخ داده است. در این زمان خوزستان (Stein, 2012: 125-127) و بین‌النهرین (Wright & Johnson, 1975; Hole, 1994) در سپیده‌دم شهرنشینی قرار داشته و بعد از مدت‌های طولانی زندگی روستائینی جوامع وارد دوران شهرنشینی شده‌اند. با وجود توجه روزافزون محققان به مطالعات آغازشهرنشینی در بین‌النهرین، اما این بازه زمانی مهم در زاگرس مرکزی آن چنان که باید در کانون توجه قرار نگرفته است.

مطالعات دوره گودین VII در غرب ایران بیشتر در سایه مطالعات دوره دالما قرار گرفته و در برخی موارد مواد فرهنگی آن به اشتباه به دوره دالما نسبت داده شده است. بیشتر محققان پایان یافتن دوره سنت‌های سفالین منقوش زاگرس مرکزی در اواخر هزاره پنجم پیش‌ازمیلاد را مثابه فروپاشی فرهنگی عظیمی در غرب ایران دانسته و معتقدند که بسیاری از دره‌ها و دشت‌های زاگرس مرکزی در اواخر این هزاره، خالی از سکنه شده و ساکنین به ارتفاعات و غارها و پناهگاه‌های صخره‌ایی روی آورده‌اند (Hole, 1994: 132-134, 2011: 7; Abdi, 2003: 431-433; Johnson, 1987: 291-294). این درحالی است که با بازنگری مطالعات دوره گودین VII در این پژوهش، نه تنها شاهد هیچ‌گونه گسست و فروپاشی فرهنگی در زاگرس مرکزی نیستیم، بلکه بالعکس جوامع ساکن در برخی مناطق غرب ایران در این دوره به شکوفایی رسیده و بعد از مدت‌های طولانی از زندگی ساده روستائینی، اولین نشانه‌های پیچیدگی‌های اجتماعی-اقتصادی در زاگرس مرکزی در این دوره پدیدار می‌گردد. این پیچیدگی‌های اولیه به مثابه مقدمه‌ایی است بر شکل‌گیری نظام طبقاتی و کاملاً پیچیده شرق زاگرس مرکزی در هزاره چهارم پیش‌ازمیلاد پس از کاوش‌های تپه گودین در فاصله سال‌های ۱۹۶۵-۱۹۷۵ م. و تعریف دوره گودین VII، در چند دهه گذشته تحقیقات بسیاری در ارتباط با این دوره انجام گردیده است که بسیاری از مسائل مربوط به مطالعات دوره گودین VII نظیر: گاهنگاری، دامنه پراکنش، الگوهای استقرار و... را با چالش جدی مواجه ساخته است. پژوهش حاضر سعی بر این دارد که با بهره بردن از نتایج جدیدترین بررسی‌ها و کاوش‌های باستان‌شناختی صورت‌گرفته در ارتباط با دوره

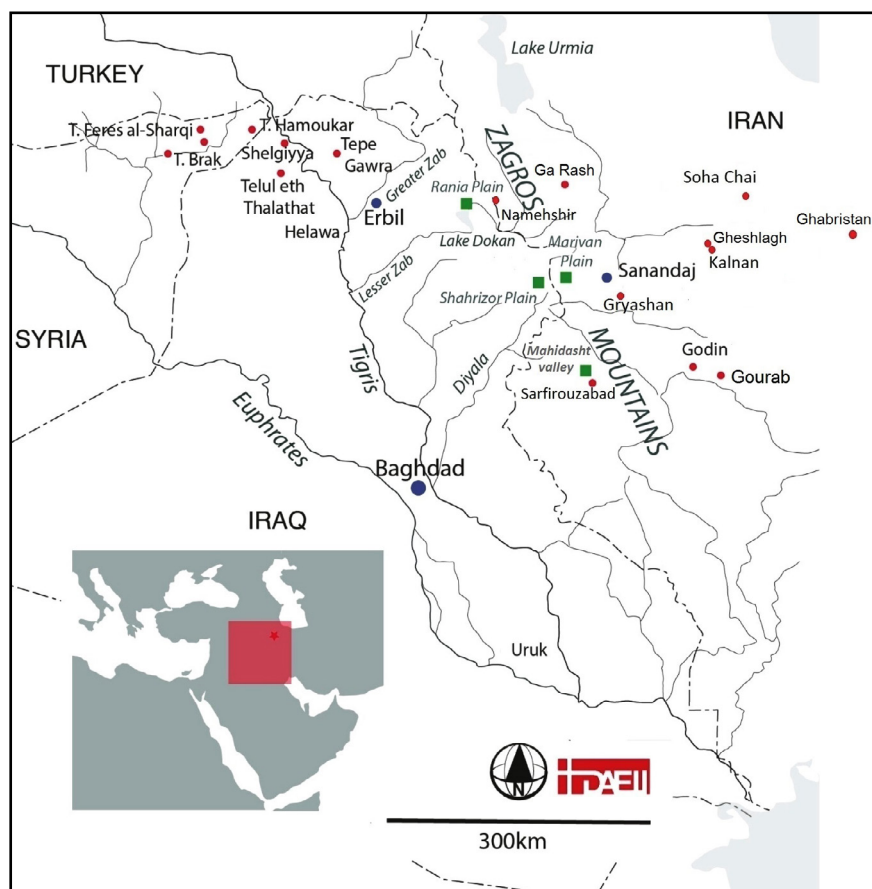
گودین VII چگونگی شکل‌گیری و گسترش دامنه پراکنش این فرهنگ، گاهنگاری، شواهد سفالین، ارتباطات و برهم‌کنش‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای و ساختار اجتماعی-اقتصادی بخش‌های وسیعی از جامعه غرب ایران را در اواخر هزاره پنجم و اوایل هزاره چهارم پیش از میلاد مورد بازبینی قرار دهد. این مطالعه نشان می‌دهد که دوره گودین VII از جمله کلیدی‌ترین دوره‌های پیش از تاریخ غرب ایران در ارتباط با مباحث آغاز پیچیدگی‌های اجتماعی زاگرس است که تا به حال آن چنان که باید و شاید در کانون توجه محققان قرار نگرفته است.

پرسش‌ها و فرضیه پژوهش: از جمله پرسش‌های اساسی که این پژوهش در پی پاسخ‌گویی به آن بوده این است که، آیا در پایان دوره مس‌وسنگ میانی و شروع دوره مس‌وسنگ جدید شاهد فروپاشی فرهنگی هستیم و دشت‌های مناطق غربی کشور، خالی از سکنه می‌شوند؟ مواد فرهنگی دوره آغازین مس‌وسنگ جدید چه تفاوت و شباهت‌هایی را با دوره قبل دارند؟ محدوده پراکنش فرهنگ گودین VII به مناطق شرق زاگرس مرکزی محدود است یا مناطق دیگری در غرب ایران را نیز دربر دارد؟ با توجه به پرسش‌های مطرح‌شده فرض بر این است که در شروع دوره مس‌وسنگ جدید در اواخر هزاره پنجم پیش از میلاد با پدیده فروپاشی فرهنگی مواجه نیستیم و دشت‌های مناطق غرب کشور همانند دوره دالما/سه‌گابی مسکون می‌باشند؛ هم‌چنین با وجود تغییرات سفالی و از بین رفتن سفال‌های منقوش با شروع این دوره، فرض بر این است که دوره گودین VII در ادامه فرهنگ‌های قبل شکل گرفته است.

روش پژوهش: پژوهش حاضر از نوع پژوهش‌های بنیادی است با رویکردی توصیفی-تحلیلی به مواد فرهنگی مراحل آغازین دوره مس‌وسنگ جدید؛ روش پژوهش در این پژوهش تلفیقی از مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی‌های محدود میدانی است. در ابتدا ضمن اشاراتی به پیشینه مطالعات دوره گودین VII در شروع دوره مس‌وسنگ جدید در بازه زمانی اواخر هزاره پنجم و اوایل هزاره چهارم پیش از میلاد، به بررسی جدیدترین نتایج حاصله از مطالعات میدانی در ارتباط با این دوره خواهیم پرداخت؛ هم‌چنین به منظور انجام مطالعات مقایسه‌ای نمونه‌برداری محدودی نیز از محوطه‌های دوره مس‌وسنگ جدید غرب ایران انجام گرفته و با مطالعات کتابخانه‌ای تلفیق گردیدند.

دوره گودین VII

مهم‌ترین فرهنگ شناخته شده دوره‌های آغازین مس‌وسنگ جدید غرب ایران، دوره گودین VII است (تصویر ۱). در توالی پیش از تاریخ شرق زاگرس مرکزی، دوره گودین VII به عنوان فاز آغازین دوره مس‌وسنگ جدید در پایان دوره مس‌وسنگ میانی (گودین X-VIII) جای دارد (Levine & Young, 1987; Rothman & Badler, 2011; Moghaddam & Javanmardzadeh, 2012). ویژگی اصلی و شناخته شده فرهنگ گودین VII ناپیدایی سفال‌های خوش ساخت منقوش دوره‌های قبل و رواج سفال‌های ساده و خشن است.

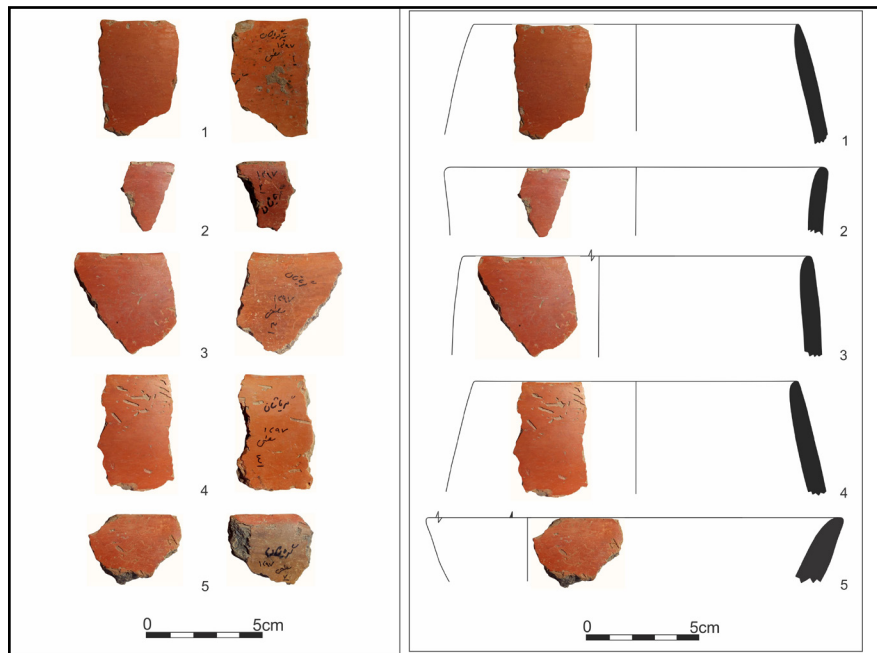
تصویر ۱. موقعیت جغرافیایی محوطه‌های دوره مس‌وسنگ جدید اشاره شده در متن به همراه محوطه‌های مهم کاوش شده بین‌النهرین (نگارنده، ۱۳۹۹)

Fig1. Location of Late chalcolithic period sites mentioned in the text with main excavated ones in Mesopotamia (Author, 2020).

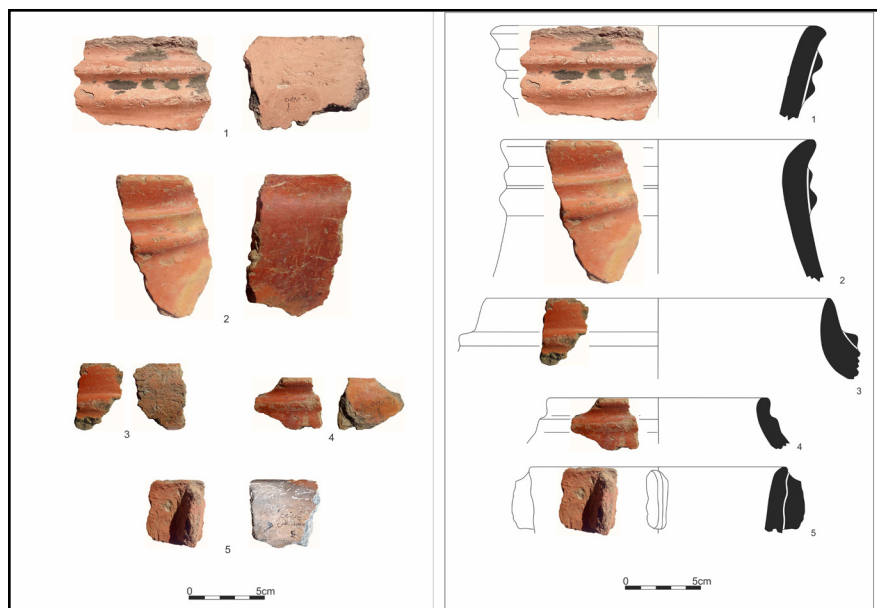
سفال‌های نوع گودین VII سفال‌هایی ساده و خشن با آمیزه‌ای ترکیبی از ذرات درشت کاه و دانه‌های شن است. درصد بالایی از سفال‌ها در اثر حرارت زیاد اکسیده شده و مغز سفال به رنگ سیاه درآمده است (تصویر ۴). بیشتر سفال‌ها دارای پوشش غلیظی هستند که از رنگ قرمز روشن تا آلویی در نوسان است. پوشش روی سفال‌های نوع گودین VII به صورت یک لایه ضخیم سراسر سطح بیرونی و در برخی موارد داخل سفال را دربر گرفته که به راحتی از مغز سفال قابل تمیز بوده و با ناخن می‌توان آن را از سطح سفال جدا کرد. در مواردی رنگ سطح بیرونی و درونی سفال با هم تفاوت داشته؛ بدین صورت که رنگ پوشش بیرونی قرمز و رنگ بخش داخل خاکستری و سیاه رنگ است (تصاویر ۲ و ۳). استفاده بیش از حد ذرات درشت کاه در خمیره این سفال باعث شده که در مواردی اثر کاه‌های استفاده شده در بدنه بیرونی سفال نیز قابل مشاهده باشد و به اصطلاح «سفال کاه‌رو» است (تصویر ۴). به غیر از سفال‌های با پوشش غلیظ، سفال‌های بدون پوشش نخودی و قهوه‌ای‌رنگ نیز گروه دیگر سفال‌های دوره گودین VII را تشکیل می‌دهند (Levine & Young, 1987: 33).

هرچند که بیشتر سفال‌های نوع گودین VII ساده و بدون تزئین هستند؛ اما در مواردی تزئیناتی نیز قابل مشاهده است. این تزئینات عموماً متشکل از: نقوش طنابی، نقوش کنده موج و زیگزاگ، شیارهای مورب، برجستگی‌های متصل به هم و

► تصویر ۲. نمونه سفال‌های ساده با پوشش قرمز نوع گودین VII تپه گریاشان سنندج (برگرفته از: زارعی و همکاران، ۱۳۹۶: تصویر ۱۴).
Fig 2. Plain red slip Godin VII pottery style from Tepe Geryashan, Sanandaj (Zarei et al. 2017: fig 14).

► تصویر ۳. نمونه‌های دیگری از سفال نوع گودین VII تپه گریاشان سنندج (نگارنده، ۱۳۹۹).
Fig 3. More samples of Godin VII pottery from Tepe Geryashan, (Author, 2020).

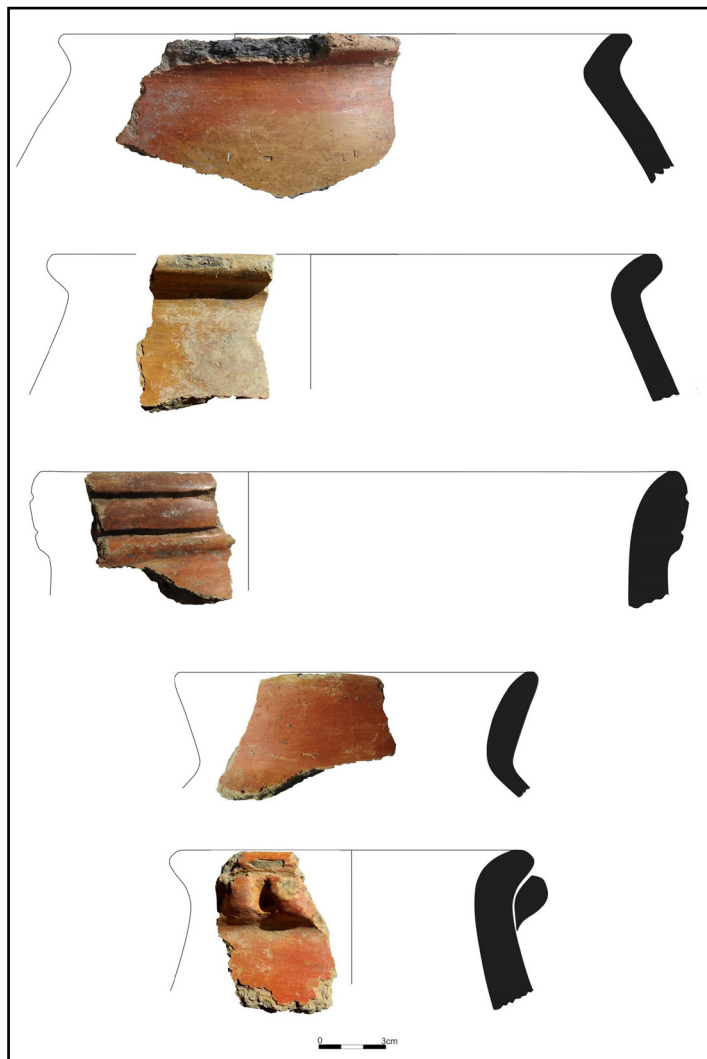
دسته‌هایی بوده که در لبه بیرونی ظروف و بیشتر در زیر لبه جای می‌گیرند (Levine & Young, 1987: 33)، (تصاویر ۳-۶).

«الیزابت هنریکسون» تاریخ دوره گودین VII را در بازه زمانی ۳۷۰۰-۳۲۰۰ پ.م. قرار داده است (Henrickson, 1985: 70). «یانگ» و «لوین» منطقه صحنه در زاگرس مرکزی را مرز غربی گسترش فرهنگ گودین VII قلمداد می‌کنند و معتقدند که فرهنگ گودین VII از صحنه به سوی غرب نفوذ نمی‌کند (Levine & Young, 1987: 35) بیشتر محققان معتقد هستند که پایان دوره مس‌وسنگ میانی و شروع دوره مس‌وسنگ جدید در اواخر هزاره پنجم پیش از میلاد و هم‌زمان با دوره گودین

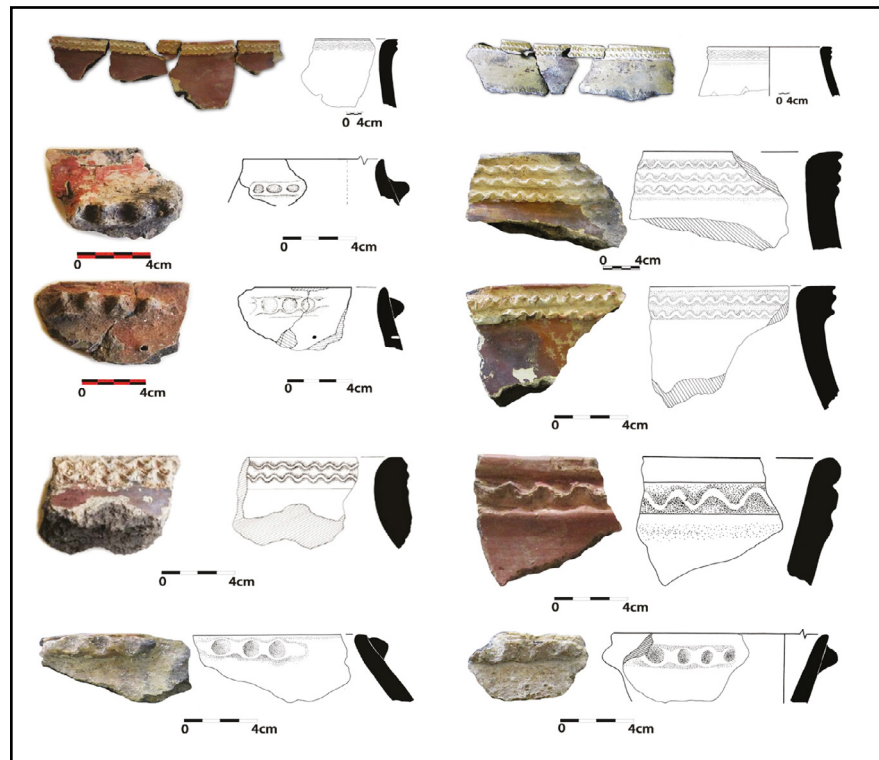
تصویر ۴. جزئیات نمونه سفال‌های نوع گودین VII: ۱- تپه گریانشان، سنندج (نگارنده، ۱۳۹۹) و ۲ و ۳- تپه گازش، سقز (احمدی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۷: ۶۸).

Fig4. Detail of Godin VII pottery. 1- Tepe Geryashan, Sanandaj (Author, 2020); 2 & 3- Tepe Ga Rash, Saqez (Ahmadinai et al., 2017: 68) .

تصویر ۵. نمونه سفال‌های نوع گودین VII: تپه گازش، سقز (احمدی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۷: ۶۸).

Fig 5. Godin VII pottery style from Tepe Ga Rash, Saqez (Ahmadinai et al., 2017: 68).

► تصویر ۶. نمونه سفال‌های نوع گودین VII تپه قشلاق بیجار (Sharifi & Motarjem, 2018: 15). (Fig 6. Godin VII pottery style from Tepe Gheshlagh, Bijar (Sharifi & Motarjem, 2018: fig 15).

دره‌ها و دشت‌های غرب کشور خالی از سکنه شده و ساکنین به زندگی کوچ‌روی در ارتفاعات و غارها و پناهگاه‌های صخره‌ایی روی آورده‌اند (Hole, 1994: 132-134; Abdi, 2003: 431-433; Johnson, 1987: 219-221; Wright, 1987: 291-299; Henrickson, 1989: 288). اما مطالعات صورت‌گرفته اخیر، فرضیه‌های یاد شده در ارتباط با گاهنگاری، دامنه پراکنش و نوع الگوی استقرار محوطه‌های دوره گودین VII را با چالش جدی مواجه ساخته است.

- گاهنگاری

همان‌طور که ذکر گردید در ابتدا تاریخ این دوره در توالی گودین، در بازه زمانی ۳۷۰۰-۳۲۰۰ پ.م. قرار داده شده بود (Henrickson, 1985: 70). امروزه تاریخ‌گذاری نهشته‌های دوره گودین VII به روش کربن ۱۴ و ترمولومینسانس در تعدادی از محوطه‌های غرب کشور انجام‌گرفته که گاهنگاری ذکر شده را اصلاح می‌کند. براساس آن چه که در ادامه خواهد آمد، دوره گودین VII در بازه زمانی ۴۲۰۰-۳۷۰۰/۳۸۰۰ پ.م. و هم‌افق با دوره اوروک قدیم در جنوب بین‌النهرین و مرحله دوم (LC2) دوره مس‌وسنگ جدید در شمال بین‌النهرین قرار می‌گیرد (جدول ۱). اولین محوطه‌ایی که تاریخ‌گذاری به روش کربن ۱۴ از نهشته‌های دوره گودین VII آن گزارش شده است، تپه کلنان بیجار در استان کردستان است. این محوطه در سال ۱۳۹۰ به سرپرستی «امیر ساعدموچشی» لایه‌نگاری شده و تاریخ ۴۰۶۰-۳۶۵۰ پ.م. به دست آمد؛ هرچند که این تاریخ‌ها در ابتدا به دوره دالما نسبت داده شده (ساعدموچشی و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۱) اما بعدها اصلاح گردید و مشخص

شد که این تاریخ‌ها مربوط به دوره گودین VII است (ساعدموچشی و همکاران، ۱۳۹۶: ۵۲). دومین محوطه‌ایی که دارای تاریخ کرین ۱۴ از دوره گودین VII بوده، تپه سه‌چای زنگان است؛ هرچند که این محوطه نیز به دوره دالما تاریخ‌گذاری گردیده (رحیمی سرخنی و همکاران، ۱۳۹۵: ۵۶)؛ اما تاریخ‌های کرین ۱۴ محوطه (۴۲۵۲-۴۰۳۸ پ.م.) (رحیمی سرخنی، ۱۳۸۷: ۱۹۳) نمی‌تواند مربوط به دوره دالما باشند. دوره دالما هم در غرب (Renette & Mohammadi Ghasrain, 2020) و هم شمال غرب (Abedi, 2017: 73) حدود ۴۵۰۰ پ.م. به پایان رسیده است. نتایج رادیوکربن نهشته‌های دوره مس‌وسنگ تپه گوراب ملایر نیز تا حدودی با تاریخ‌های سه‌چای و کلنان انطباق دارد. کاوشگر محوطه، دو گروه تاریخ‌گذاری مطلق (۴۴۰۰-۴۰۰۰ و ۴۷۰۰-۴۵۰۰ پ.م.) را برای نهشته‌های دوره مس‌وسنگ میانی و جدید تپه ارائه می‌کند. از میان نمونه‌های رادیوکربن تپه گوراب، ۸ نمونه در بازه زمانی ۴۴۰۰-۴۰۰۰ پ.م. و تنها یک نمونه برای بازه زمانی ۴۷۰۰-۴۵۰۰ پ.م. ارائه گردیده است (همتی‌ازندریانی و همکاران، ۱۳۹۹: نمودار ۱ و جدول ۲). کاوشگر تپه گوراب به‌طور دقیق بیان نمی‌کند که از میان تاریخ‌گذاری‌های رادیوکربن تپه کدام یک مربوط به دوره مس‌وسنگ میانی و کدام مربوط به دوره مس‌وسنگ جدید است، اما با توجه به این‌که قید شده است که بیشتر نهشته‌های دوره مس‌وسنگ تپه را سفال‌های قرمز رنگ دوره مس‌وسنگ جدید تشکیل می‌دهد (همتی‌ازندریانی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۸۱)؛ در نتیجه از میان نمونه تاریخ‌گذاری‌های این محوطه که در دو بازه زمانی جدا از هم ارائه شده‌اند (۴۷۰۰-۴۵۰۰ و ۴۴۰۰-۴۰۰۰ پ.م.) به نظر می‌رسد که گروه دوم با هشت نمونه، با نهشته‌های ضخیم‌تر دوره مس‌وسنگ جدید محوطه هم‌خوانی داشته باشند. به غیر از سه محوطه یاد شده که شواهد رادیوکربن را از نهشته‌های دوره گودین VII ارائه داده‌اند، تاریخ‌گذاری به روش ترمولومینسانس نیز در مورد دوره گودین VII در دسترس است. این نتایج از نهشته‌های دوره III تپه قشلاق بیجار با تاریخ ۴۱۰۰-۳۶۰۰ پ.م. ارائه شده است (Sahrfi & Motarjem, 2018: Fig. 4). با در نظر گرفتن شواهد ذکر شده بازه زمانی ۴۲۰۰-۳۷۰۰/۳۸۰۰ پ.م. برای دوره گودین VII پیشنهاد می‌گردد (Renette & Mohammadi Ghasrain, 2020)؛ هرچند که نتایج رادیوکربن تپه گوراب نشان می‌دهد که دوره گودین VII ۲۰۰ سال زودتر از کلنان، سه‌چای و قشلاق شروع شده است، اما متأسفانه تفسیر نتایج رادیوکربن تپه گوراب ملایر چندان واضح نیست و به‌طور دقیق مشخص نشده که کدامین تاریخ مربوط به دوره مس‌وسنگ میانی و کدامین مربوط به دوره گودین VII است. در ضمن لازم است ذکر گردد که با توجه به پایان دوره دالما حدود ۴۵۰۰ پ.م. اگر شروع دوره گودین VII را در ۴۴۰۰ پ.م. قرار دهیم، در این میان زمانی برای دوره سه‌گابی باقی نمی‌ماند. در نتیجه تا انجام مطالعات بیشتر در آینده، تاریخ شروع دوره گودین VII را نمی‌توان از ۴۲۰۰ پ.م. قدیمی‌تر تصور کرد. علاوه بر شواهد تاریخ‌گذاری مطلق، شواهد گاهنگاری نسبی براساس مطالعه سفال نیز بازه زمانی ۴۲۰۰-۳۷۰۰/۳۸۰۰ پ.م. را نشان می‌دهد. در لایه‌نگاری تپه کلنان سفال‌های لایه‌های ۱ تا ۵ تپه را سفال‌های نارنجی و نخودی‌رنگ

خوش‌ساختی تشکیل می‌دهند که متفاوت از سفال‌های قرمز رنگ و خشن لایه‌های ۶ تا ۱۲ هستند (ساعدموچشی و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۸-۴۰)؛ هم‌چنین به‌دست آمدن چند قطعه سفال خاکستری به‌همراه یکی دو نمونه سفال منقوش در لایه‌های فوقانی (۵-۱)، (ساعدموچشی و همکاران، ۱۳۹۰: ۴۰) نشان می‌دهد که لایه‌های فوقانی تپه (۵-۱) با سفال‌های خوش‌ساخت نمی‌تواند متعلق به دوره گودین VII بوده و به دوره گودین VI/2 تعلق دارند. لازم به ذکر است که سفال‌های خاکستری تپه کلنان در زمره سفال‌های خاکستری موسوم به -سفال نوع اوروک- جای دارند (محمدی‌قصریان، ۱۳۹۹: تصویر ۴). سفال‌های موسوم به -سفال خاکستری نوع اوروک- از جمله گونه‌های شاخص سفال کاه‌روی فاز سوم (LC3) دوره مس‌وسنگ جدید شمال بین‌النهرین به حساب می‌آیند. طبق جدول گاهنگاری دوره مس‌وسنگ جدید شمال بین‌النهرین، فاز سوم (LC3) دوره مس‌وسنگ جدید در بازه زمانی ۳۸۰۰-۳۶۵۰ پ.م. قرار می‌گیرد (Rothman, 2001: 370-72). در نتیجه با توجه به لایه‌نگاری تپه کلنان، سفال‌های خوش‌ساخت لایه‌های فوقانی به‌همراه قطعات سفال خاکستری مربوط به دوره گودین VI/2 بوده که تاریخ آن‌ها از ۳۷۰۰/۳۸۰۰ پ.م. بالاتر نمی‌رود. قطعات سفال‌های منقوشی نیز که در لایه‌های فوقانی محوطه به‌همراه سفال‌های خوش‌ساخت و خاکستری ذکر شده (ساعدموچشی و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۸-۴۰)، به احتمال زیاد از نوع سفال‌های نخودی منقوش نوع گودین VI2 هستند؛ هرچند که تاریخ‌گذاری مطلق برای این گونه سفالی در توالی گودین موجود نیست، اما این گونه سفالی از نوع سفال‌های نخودی منقوش دوره سیلک III-6-7 فلات مرکزی با تاریخ‌گذاری مطلق ۳۷۰۰-۳۴۰۰ پ.م. هستند (Fazeli Nashli et al., 2013: 118-119). با توجه به شواهد ارائه شده، دوره گودین VII تپه کلنان متعلق به لایه‌های تحتانی (۶-۱۱) بوده و در بازه ۴۲۰۰ تا ۳۷۰۰/۳۸۰۰ پ.م. قرار می‌گیرند. لایه‌های فوقانی نیز (۵-۱) که دربرگیرنده سفال‌های خوش‌ساخت، سفال خاکستری و قطعات محدود منقوش است، تقریباً دارای تاریخ ۳۶۰۰ پ.م. بوده و متعلق به دوره VI2 است؛ همان‌گونه که ذکر گردید ویژگی بارز دوره گودین VII به نسبت دوره سه‌گابی و دالما، ناپدید شدن سفال‌های نخودی منقوش و جایگزینی آن با سفال‌های ساده نوع گودین VII است.

با توجه به این‌که در توالی دوره مس‌وسنگ جدید شمال و جنوب بین‌النهرین نیز در بازه زمانی ۴۲۰۰-۳۸۰۰ پ.م. شاهد ناپدید شدن سفال‌های منقوش نوع عبید و جایگزینی آن با سفال‌های ساده با آمیزه کاه اوروک اولیه هستیم (Stein, 2012: 133-135)؛ این شواهد نشان از هم‌افق بودن نسبی دوره گودین VII در زاگرس مرکزی با دوره اوروک قدیم در جنوب بین‌النهرین و فاز دوم (LC2) دوره مس‌وسنگ جدید شمال بین‌النهرین است (Rothman & Badler, 2011: Table 4-1). با توجه به شواهد تاریخ‌گذاری رادیو کربن، ترمولومینسانس و شواهد گاهنگاری نسبی براساس مدارک سفالین، بازه زمانی دوره گودین VII به‌عنوان اولین فاز دوره مس‌وسنگ جدید شرق زاگرس مرکزی ۴۲۰۰-۳۷۰۰/۳۸۰۰ پ.م. است (Renette & Mohammadi, 2020)، (جدول ۱).

	Central Iranian Plateau	Northern Zagros	Eastern central Zagros	Western Central Zagros	Mesopotamia
3000	Early Bronze Age	Kura-Araxes	Kura-Araxes	Godin VII-VI	Early Bronze Age
3200	Late Chalcolithic		Godin VI		LC 5
3400		Middle Chalcolithic	Chaff-faced ware	Godin VII	LC 4
3600	LC 3				
3800	Early Chalcolithic	Pisdeli	Seh Gabi	Maran	LC 2
4000					LC 1
4200	II Transitional Chalcolithic	Dalma	Dalma	Siahbid	Early Chalcolithic (Ubaid)
4400					I
4600	Late Neolithic	Hajji Firuz	Shahnabad	J ware	Late Neolithic
4800					
5000					
5200					

شکل‌گیری و دامنه پراکنش

چگونگی شکل‌گیری و دامنه پراکنش فرهنگ گودین VII از جمله مهم‌ترین مباحث مربوط به این دوره است. همان‌طور که ذکر گردید یکی از شاخصه‌های اصلی فرهنگ گودین VII سفال‌های ساده با پوشش غلیظ قرمز رنگ است؛ هرچند که شناسایی نوع تزئین‌دار آن در بررسی‌های باستان‌شناسی کار راحتی است، ولی همان‌گونه که در ادامه نیز خواهد آمد تمیز سفال‌های قرمز رنگ ساده نوع گودین VII از سفال‌های قرمز رنگ دوره‌های پیشین و پسین دشوار و در مواردی اشتباهاتی در این زمینه رخ داده است.

اولین نمونه این نوع اشتباه در تاریخ‌گذاری سفال‌های نوع گودین VII مربوط به تپه پیش‌اتاریخی زیویه است. این محوطه در سال ۱۳۹۶ در نزدیکی قلعه زیویه شناسایی گردید و به دوره دالما تاریخ‌گذاری گردید (محمدی‌قصریان و هژبری، ۱۳۹۶: ۲۵). اما آنچه که به عنوان سفال نوع دالما از این محوطه گزارش شده، به وضوح سفال‌های با پوشش قرمز و خمیره اکسیده شده نوع گودین VII است (تصویر ۷).

موارد یاد شده در مورد تپه کلنان بیجار نیز صادق است؛ این محوطه برای اولین بار در سال ۱۳۹۰ مورد لایه‌نگاری قرار گرفت و در ابتدا به دوره دالما تاریخ‌گذاری گردید (ساعدموچشی و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۱). اما بازنگری‌های صورت گرفته نشان از تعلق محوطه به دوره گودین VII است (ساعدموچشی و همکاران، ۱۳۹۶: ۵۲). هم‌چنین سه‌چای تپه نیز در این مقوله قرار می‌گیرد؛ این تپه به دوره دالما تاریخ‌گذاری شده است (رحیمی‌سرخنی و همکاران، ۱۳۹۵: ۵۷). ولی همان‌گونه که در بالا اشاره گردید سه‌چای تپه، یک محوطه مربوط به اوایل دوره گودین VII است. مثال دیگر در این زمینه که کاملاً نشان‌دهنده اشتباه گرفتن سفال‌های

▲ جدول ۱. جدیدترین جدول گاهنگاری شرق زاگرس مرکزی و مناطق هم‌جوار (Renette & Mohammadi Ghasrain, 2020: Table 1)
Tab 1. Update chronology table of east central Zagros and adjacent areas (Renette & Mohammadi Ghasrain, 2020: Tab. 1)

► تصویر ۷. سفال‌های نوع گودین VII محوطه پیش‌اتاریخی زیویه که در بررسی‌های سال ۱۳۹۶ سفال دالما ذکر شده‌اند (محمدی قصبریان و هژبری، ۱۳۹۶: تصویر ۶).

Fig 7. Godin VII pottery style of prehistoric site of Ziwie dated as Dalma in 2016 (Mohammadi Ghasrian & Hozhabri, 2016: fig 6).

نوع گودین VII با سفال‌های دالمایی است، مربوط به تپه شیزر تاکستان است. سفال‌های منتسب به دوره دالما (ذیفر و طهران‌فر، ۱۳۹۴: تصویر ۴) در این محوطه از نوع سفال‌های نوع گودین VII هستند. در میان سفال‌های تپه شیزر، گونه‌های شاخص دالما (نظیر دالمای منقوش و نشان‌دار) دیده نمی‌شود؛ هم‌چنین وجود سفال‌هایی با پوشش غلیظ قرمز با خمیره اکسیده شده و تزئینات کنده جنای در لبه بیرونی سفال‌ها، شکی در گودین VII بودن این سفال‌ها باقی نمی‌گذارد (تصویر ۸).

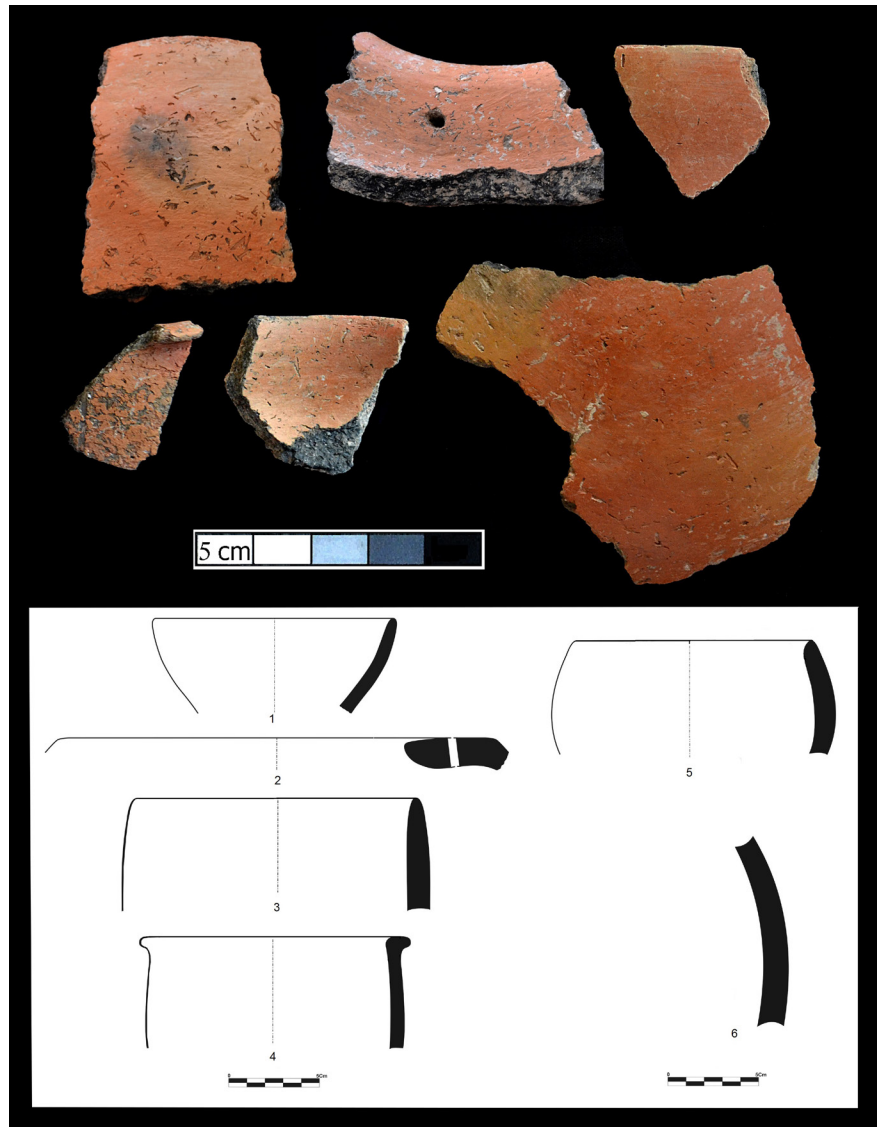
دلیل اصلی اشتباه در تاریخ‌گذاری‌های یاد شده به شباهت زیاد سفال‌های با پوشش قرمز نوع گودین VII با سفال‌های قرمز رنگ دوره دالما برمی‌گردد. بهترین راه تمیز دادن سفال‌های قرمز رنگ نوع گودین VII از نوع دالما/سه‌گابی در بررسی‌های باستان‌شناسی، به غیر از نوع تزئین‌دار آن همراهی یا عدم همراهی گونه‌های منقوش دالما یا سه‌گابی به همراه گونه گودین VII است. در محوطه‌های دوره گودین VII، درصد سفال‌های منقوش نوع دالما و نیز سفال‌های منقوش گونه سه‌گابی بسیار ناچیز و در مواردی نزدیک به صفر است؛ اما در محوطه‌های دوره دالما و سه‌گابی درصد بالایی از سفال‌ها را علاوه بر سفال‌های با پوشش قرمز رنگ، سفال‌های منقوش تشکیل می‌دهند. شباهت زیاد برخی گونه‌های سفالی دوره گودین VII با فرهنگ‌های قبلی نشان از این دارد که دوره گودین VII در ادامه فرهنگ‌های دوره قبل شکل گرفته است. علاوه بر این، در لایه‌نگاری محوطه‌های کاوش شده از این دوره نظیر تپه قشلاق (Sahrifi & Motarjem, 2018) شواهد و مدرکی دال بر وقفه فرهنگی بین این دوره با دوره دالما/سه‌گابی ذکر نشده است.

تصویر ۸. سفال‌های تپه شیزر تاکستان (ذیفر و طهران‌فر، ۱۳۹۴: تصویر ۴). همان‌طورکه واضح است سفال‌ها از نوع گودین VII هستند. ◀
Fig 8. Pottery of Tepe Shizar, Takestan (Zifar & Tehranfar, 2014: Fig. 4) which are Godin VII style obviously.

البته این نکته بایستی ذکر شود که هر چند گودین VII فرهنگی متعلق به شرق زاگرس مرکزی فرض شده است، اما تا به حال قدیمی‌ترین تاریخی که از این دوره در دسترس است مربوط به دو محوطه سهاچای تپه با تاریخ ۴۲۵۲-۴۰۳۸ پ.م. (رحیمی سرخنی، ۱۳۸۷: ۱۹۳) و تپه کلنان است با تاریخ ۴۰۶۰-۳۶۵۰ (ساعدموچشی و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۱) بوده که هر دو خارج از شرق زاگرس مرکزی قرار دارند. با توجه به مطالب ذکر شده مناطق بین بیجار/زنجان به سمت لبه غربی فلات مرکزی (قزوین) می‌تواند مکان پیشنهادی برای شکل‌گیری اولیه این فرهنگ باشد (Renette & Mohammadi Ghasrian, 2020: 125).

همان‌گونه که ذکر شد دامنه پراکنش فرهنگ گودین VII به دره‌های شرقی زاگرس مرکزی (کنگاور) محدود شده و حد گسترش غربی این فرهنگ تا منطقه صحنه فرض شده است (Levine & Young, 1987: 35). اما بررسی‌های صورت‌گرفته در منطقه بیستون (مترجم و محمدی‌فر، ۱۳۸۱؛ محمدی‌فر و مترجم، ۱۳۸۲) در غرب صحنه نشان از گسترش دامنه پراکنش این فرهنگ به نواحی غرب صحنه است. از شمال مناطق بسیاری در استان کردستان نظیر سنندج، سقز و بیجار در قلمرو فرهنگ گودین VII قرار دارند. در شمال شرق و شرق نیز همان‌طورکه ذکر گردید مناطقی مانند بیجار و زنجان دارای فرهنگ گودین VII هستند. البته دامنه گسترش فرهنگ گودین VII از زنجان آن طرف‌تر رفته و از طریق حوضه رودخانه ابهر رود (Alibaigi et al., 2012: 469) به لبه غربی فلات مرکزی در ناحیه قزوین می‌رسد. در قزوین سفال‌های مشابه سفال نوع گودین VII در طبقه I تپه قبرستان و با عنوان «سفال آلویی» گزارش شده است (Majidzadeh, 1978: 94). در شمال زاگرس مرکزی، سفال نوع گودین VII از سنندج (زرعی و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۰) و مریوان (محمدی‌فر و مترجم، ۱۳۸۱) گزارش گردیده است. شمالی‌ترین محوطه‌های فرهنگ گودین VII تپه نمشیر در منطقه بانه (ساعدموچشی و همکاران، ۱۳۹۶) (تصویر ۹) و تپه گازش در ناحیه سقز (تصویر ۵) است که نشان می‌دهد دامنه شمالی گسترش این فرهنگ به فاصله ناچیزی از حوضه جنوب دریاچه ارومیه می‌رسد.

► تصویر ۹. نمونه سفال‌های کاه‌روی نوع گودین VII تپه نمشیر بانه (تصویر از: زمانی دادانه، ۱۳۹۹).

Fig 9. Chaff face Godin VII pottery from Tepe Namehshir, Baneh (Zamani Dadaneh, 2020).

- فروپاشی یا پویایی فرهنگی؟

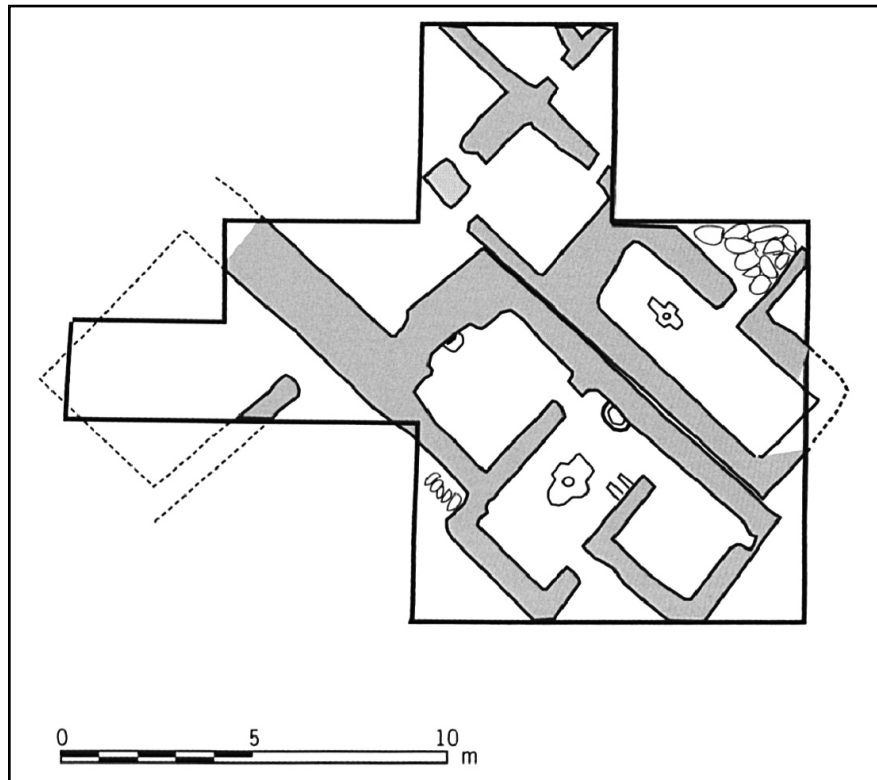
همان‌طور که ذکر شد پایان یافتن سنت‌های سفالی منقوش در پایان هزاره پنجم پیش از میلاد و شروع دوره مس و سنگ جدید، هم‌زمان پنداشته شده با خالی از سکنه شدن مناطق غرب ایران و پناه بردن ساکنین به ارتفاعات و غارها و پناه گاه‌های صخره‌ایی و شیوع زندگی کوچ‌نشینی. اما با مرور محوطه‌های شناسایی شده در محدوده پراکنش فرهنگ گودین VII در مناطق غربی ایران متوجه می‌شویم که جوامع اوایل دوره مس و سنگ جدید نه تنها دچار فروپاشی فرهنگی نشده، بلکه گام در مرحله جدیدی از شکوفایی و نوآوری فرهنگی در پیش‌از تاریخ غرب ایران می‌گذارند. براساس آن چه که ذکر آن رفت مناطق وسیعی از غرب و شمال غرب ایران از شمال لرستان گرفته تا مناطق نزدیک به جنوب دریاچه در شمال غرب و لبه غربی فلات مرکزی ایران دارای محوطه‌های نوع گودین VII هستند. با مقایسه آمار محوطه‌های بررسی شده از دوره مس و سنگ میانی با تعداد محوطه‌های دوره

مس‌وسنگ جدید (گودین VII) در مناطق یاد شده متوجه می‌شویم که در بعضی مناطق نه تنها کاهش استقرار رخ نداده، بلکه با افزایش تعداد استقرارها مواجه هستیم. به غیر از خود کنگاور که قبلاً یک استثنا در این زمینه به حساب آمده بود (Young, 1975: 192; Henrickson, 1994: 92)، حوضه رودخانه گامسی‌آو (گاماسیاب) در شهرستان‌های نهاوند، صحنه و هرسین (سعیدی هرسینی، ۱۳۸۵: ۳۶۹-۳۷۰)، دشت سنقر (Heydarian & Ghorbani, 2016: 24)، دشت قره (شریفی و زینی‌وند، ۱۳۹۷: ۷۳۶)، مریوان (Zamain Dadaneh et al., 2019: 39-40)، سنندج (ساعدموچشی، گفتگوی شخصی ۱۳۹۸) و کرقتو و سقز (جهانگیری و احمدی‌نیا، ۱۳۹۷: ۲۵۷) دارای وضعیتی مشابه کنگاور بوده و آمار محوطه‌های دوره گودین VII بیشتر از آمار محوطه‌های دوره مس‌وسنگ میانی است. در برخی مناطق دیگر غرب کشور نیز نظیر: منطقه بیستون (محمدی‌قصریان، ۱۳۹۱)، بیجار (ساعدموچشی ۱۳۹۲: ۲۸-۲۹)، ابهررود زنجان (Alibaigi et al., 2012: 462)، همدان (بلمکی، ۱۳۹۲: ۲۸) نیز کاهش رخ داده بین تعداد محوطه‌های دوره مس‌وسنگ میانی و جدید به اندازه‌ای نیست که این مناطق را خالی از سکنه بنامیم. لازم به ذکر است که شرایط یاد شده فقط محدود به مناطق تحت‌سیطره فرهنگ گودین VII در بخش‌های شرقی زاگرس مرکزی و نواحی شمالی و شمال شرقی آن نیست؛ بلکه نتایج جدیدترین تحقیقات صورت‌گرفته در مناطق خارج از حوضه پراکنش این فرهنگ در دشت‌های غربی زاگرس مرکزی (ماهیدشت) نیز نشان می‌دهد که تغییر آن‌چنانی بین فرهنگ‌های دوره مس‌وسنگ میانی (سیاه بید قدیم و جدید) و فرهنگ‌های سفالین آغازین دوره مس‌وسنگ جدید (RWB & BOR) از نظر تعداد استقرارها دیده نمی‌شود و در کل این بحث خالی از سکنه شدن غرب ایران با پایان دوره مس‌وسنگ میانی و شروع دوره مس‌وسنگ جدید از اساس غلط است (Renette, 2018: 325-326). بازبینی بسیاری از بررسی‌های صورت‌گرفته در مناطق یاد شده منجر به شناسایی تعداد زیادی از محوطه‌های دوره گودین VII خواهد شد. به نظر می‌رسد که دلیل اصلی این‌که محققان در گذشته معتقد بودند با پایان دوره دالما و سه‌گابی غرب کشور خالی از سکنه شده است، در عدم تمیز دادن سفال‌های نوع گودین VII از سفال‌های قرمز دوره دالما/سه‌گابی بوده است؛ در واقع منظور این است که سفال‌های دوره گودین VII احتمالاً به‌عنوان سفال دالما انگاشته شده است.

با در نظر گرفتن شواهد یاد شده، این فرض نمی‌تواند درست باشد که با شروع دوره مس‌وسنگ جدید شاهد خالی از سکنه شدن مناطق غربی ایران و روی آوردن ساکنین به زندگی کوچ‌نشینی هستیم؛ بلکه با شروع دوره مس‌وسنگ جدید جوامع غرب کشور پای به مرحله جدیدی از شکوفایی فرهنگی می‌گذارند.

با شروع دوره مس‌وسنگ جدید در اواخر هزاره پنجم و اوایل هزاره چهارم پیش از میلاد (دوره گودین VII (VII/VI/3)) شرایط تغییر کرده و شواهد ملموس و متقن از پیچیدگی‌های اجتماعی و تشکیل نظام‌های طبقاتی در غرب ایران حال آشکار شدن هستند (Henrickson, 1988: 10-12).

اولین نمود از آغاز پیچیدگی‌های اجتماعی در غرب ایران در دوره مس‌وسنگ جدید، در ساختار معماری آثار این دوره ظاهر می‌شوند. براساس کاوش‌های صورت‌گرفته در یکی از تپه‌های سه‌گابی در کنگاور (تپه A) نوعی ساختار معماری آشکار گردید که براساس پلان ویژه آن و نیز یافته‌های داخل فضاها، این ساختار یک کارگاه تولیدی از دوره گودین VII دانسته شده است (Rothman & Badler, 2011: 80)، (تصویر ۱۰).

► تصویر ۱۰. سازه معماری دوره گودین VII که از کاوش‌های تپه A سه‌گابی گزارش شده است (Rothman & Badler, 2011: Fig. 4.7).

Fig 10. Architecture from Godin VII period reported from Tepe Seh Gabi A excavation (Rothman & Badler, 2011: Fig 4.7).

نتیجه‌گیری

براساس آنچه که ذکر شد با پایان یافتن دوره مس‌وسنگ میانی و شروع دوره مس‌وسنگ جدید نه تنها هیچ‌گونه گسست و فروپاشی فرهنگی در استقرارهای غرب ایران دیده نمی‌شود، بلکه در شروع دوره مس‌وسنگ جدید نوعی پویایی فرهنگی در بخش‌هایی از غرب ایران شکل می‌گیرد. علاوه بر این برخی دیگر از نظریات گذشته در ارتباط با تاریخ‌گذاری، شکل‌گیری، دامنه پراکنش و مواد فرهنگی این دوره نیز مورد بازبینی قرار گرفت که در نهایت منجر به ارائه تصویر جدیدی از فرهنگ‌های آغازین دوره مس‌وسنگ جدید بخش‌هایی از غرب ایران شد. لازم به ذکر است مهم‌ترین فرهنگ سفالی در بازه زمانی پایان هزاره پنجم و اوایل هزاره چهارم پیش از میلاد در غرب ایران فرهنگ گودین VII (VII/VI3) است. این فرهنگ از نظر زمانی با فاز دوم (LC2) دوره مس‌وسنگ جدید شمال بین‌النهرین و دوره اوروک قدیم در جنوب بین‌النهرین هم‌زمان است. دوره‌های یاد شده هم‌زمان است با پایان سنت سفال‌های نخودی منقوش دوره عبید و جایگزین شدن سفال‌های

ساده و بدون تزئین اوروک قدیم در سراسر بین‌النهرین. از این منظر، منطقه تحت تأثیر سنت گودین VII از جمله مناطق غرب کشور است که اتفاق مشابهی مانند بین‌النهرین در آن رخ می‌دهد. در دوره گودین VII، سفال‌های خوش‌ساخت و منقوش دوره دالما/سه‌گابی ناپدید و سفال‌های ساده و بدون نقش نوع گودین VII جایگزین آن‌ها می‌گردد. با وجود این که سنت سفالگری این دوره ریشه بومی دارد، ولی از جنبه‌های یاد شده می‌توان فرهنگ گودین VII را متأثر از تغییر و تحولات مشابه سفالین در بین‌النهرین فرض کرد. با توجه به مطالب ذکر شده مشخص است که بازه زمانی اواخر هزاره پنجم و اوایل هزاره چهارم پیش از میلاد دوره پایان پیش از تاریخ و سپیده دم شهرنشینی است. علاوه بر تغییرات سفالی، تغییر و تحولات عمده‌ای هم در ساختاری اقتصادی و اجتماعی در حال رخ دادن است که نمود آن در مواد فرهنگی برجای مانده از این دوران قابل مشاهده است. با وجود اهمیت دوچندانی که دوره گودین VII در مطالعات پیش از تاریخ غرب ایران داراست، این دوره، مورد کم توجهی قرار گرفته و بیشتر در سایه مطالعات دوره دالما قرار داشته است. متأسفانه مطالعات دوره گودین VII نه تنها در سایه مطالعات دوره دالما قرار داشته، بلکه در مواردی مواد فرهنگی این دوره اشتباه تاریخ‌گذاری شده و به دوره دالما نسبت داده شده‌اند. امید می‌رود که با توجه به مطالب ذکر شده این دوره بیشتر از قبل مورد توجه محققان قرار بگیرد.

کتابنامه

- احمدی‌نیا، روناک؛ پروین، محمد؛ و نصرالهی، صلاح، ۱۳۹۷، «گمانه‌زنی به منظور تعیین عرصه و پیشنهاد حریم تپه گازش روستای کانی نیاز شهرستان سقز». گزارش‌های هفدهمین گردهمایی سالیانه باستان‌شناسی ایران، به کوشش: روح‌الله شیرازی و شقایق هورشید، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران: جلد اول، صص: ۵۸-۶۹.
- ازندریانی، اسماعیل؛ خاکسار، علی؛ و احمدتجری، پروانه، ۱۳۹۹، «بررسی و تحلیل دوره مس‌وسنگ دشت ملایر با استناد بر کاوش لایه‌نگاری تپه گوراب». مطالعات باستان‌شناسی، ۱۲ (۱): ۲۶۳-۲۸۳.
- بلمکی، بهزاد، ۱۳۹۲، «گاه‌نگاری دشت همدان (پسکرانه‌های شمالی الوند) از هزاره پنجم تا دوران میانی هزاره سوم پیش از میلاد». مجموعه مقالات باستان‌شناسی و تاریخ شهر همدان به مناسبت یکصدمین سالگرد کاوش در همدان، به کوشش: علی هژبری، تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، صص: ۱۷-۳۱.
- جهانگیری، کژال؛ و احمدی‌نیا، روناک، ۱۳۹۷، «گزارش بررسی باستان‌شناختی آثار بخش کرفتو شهرستان دیواندره». گزارش‌های هفدهمین گردهمایی سالیانه باستان‌شناسی ایران (مجموعه مقالات کوتاه)، جلد اول، به کوشش: روح‌الله شیرازی و شقایق هورشید، تهران، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، صص: ۲۵۵-۲۶۳.
- ذیفر، حامد؛ و طهران‌فر، سارا، ۱۳۹۴، «مطالعه حوزه شرقی پراکنش سنت سفالی دالما، تأثیرات و برهم‌کنش‌های فرهنگی». در: م مجموعه مقالات دومین

- همایش ملی باستان‌شناسی ایران، به‌کوشش: حسن هاشمی‌زرچ‌آباد، دانشگاه بیرجند، صص: ۱-۱۷.
- رحیمی‌سرخنی، رقیه؛ نیکنامی، کمال‌الدین؛ و اسلامی، معین، ۱۳۹۵، سفال‌های «غیردالمایی در بستر دالمایی: تشخیص باستان‌شناختی و توضیح آزمایشگاهی نمونه موردی: سه‌چای تپه زنگان». مطالعات باستان‌شناسی، ۸ (۲)-۱۴: ۵۳-۷۰.
- زارعی، محمدابراهیم؛ محمدی‌قصریان، سیروان؛ و عبدالله‌پور، عبدالله، ۱۳۹۶، «بررسی باستان‌شناختی تپه گریاشان سندج». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۷ (۱۲): ۹-۲۳.
- ساعدموچشی، امیر، نیکنامی، کمال‌الدین؛ مشکور، مرجان؛ فاضلی‌نشلی، حسن؛ و فیروزمندی، بهمن، ۱۳۹۰، «گاهنگاری نسبی و مطلق تپه کلنان بیجار: محوطه‌ای متعلق به دوره مس‌وسنگ میانه در غرب ایران». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۱ (۱): ۵۶-۳۱.
- ساعدموچشی، امیر، ۱۳۹۲، «حوضه آب‌گیر رودخانه قزل‌اوزن در دوره مس‌وسنگ براساس بررسی‌های باستان‌شناسی شهرستان بیجار». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۵ (۳): ۲۵-۵۰.
- ساعدموچشی، امیر؛ زمانی‌داده؛ مرتضی، قاسمی؛ محسن و زاهدکریمی، ۱۳۹۶، «لایه‌نگاری تپه نم‌شیر بانه: محوطه‌ایی در غرب ایران». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۷ (۱۲): ۴۳-۶۲.
- سعیدی‌هرسینی، محمدرضا، ۱۳۸۵، «بررسی و تحلیل داده‌های باستان‌شناختی حوضه رودخانه گاماسیاب در دوران مس‌سنگی». رساله دکتری باستان‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس (منتشر نشده).
- شریفی، فرشته؛ وزینی‌وند، محسن، ۱۳۹۸، «شناسایی و بررسی باستان‌شناسی دشت قروه، کردستان». گزارش‌های هفدهمین گردهمایی سالانه باستان‌شناسی ایران (مجموعه مقالات کوتاه)، جلد اول. به‌کوشش: روح‌الله شیرازی و شقایق هورشید، تهران: پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری، صص: ۷۳۵-۷۴۲.
- مترجم، عباس؛ و محمدی‌فر، یعقوب، ۱۳۸۱، بررسی و شناسایی و مستندسازی آثار باستانی شهرستان هرسین. آرشیو میراث‌فرهنگی و گردشگری بیستون (منتشر نشده).
- محمدی‌فر، یعقوب؛ و مترجم، عباس، ۱۳۸۱، «بررسی باستان‌شناسی شهرستان مریوان». مرکز اسناد اداره کل میراث‌فرهنگی و گردشگری استان کردستان (منتشر نشده).
- محمدی‌فر، یعقوب؛ و مترجم، عباس، ۱۳۸۲، «بررسی و شناسایی و مستندسازی آثار باستانی شهرستان صحنه». آرشیو میراث‌فرهنگی و گردشگری بیستون (منتشر نشده).
- محمدی‌قصریان، سیروان؛ و هژیبری، علی، ۱۳۹۶، «معرفی تپه پیش‌ازتاریخی زیویه». در: یادنامه دکتر سیمین دانشور، به‌کوشش: شاهین آریامنش، تهران: پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری، چاپ اول، صص: ۲۳-۳۶.

- محمدی‌قصریان، سیروان، ۱۳۹۱، «بیستون و مناطق پیرامون در دوره‌های نوسنگی و مس‌وسنگ». پژوهش‌های باستان‌شناسی مدرس، ۴ (۸): ۳۴-۴۶.

- Abdi, K., 2003, "The early development of pastoralism in the Central Zagros Mountains". *Journal of World Prehistory*, 17 (4): 395-447.

- Alibaigi, S.; Fathai, F.; Amini Khah, N.; Saeid Pour, Y.; Taherabadi, M.; Nosrati, M. & Zainali, S., 2017, "Delimiting and rescue excavation in so called Parthian cemetery of Taq-Bostan". in: H., Choubak (ed.), *Proceedings of the 15th Annual Symposium on the Iranian Archaeology*, Pp: 444-452, ICAR, Tehran, Nourbakhsh Press.

- Alibaigi, S.; Khosravi, Sh. & Aali, A., 2012, "Early villages and prehistoric sites in the Abharroud Basin, northwest of the Iranian Central Plateau". *Documenta Praehistorica*, 39: 459-472.

- Balmaki, B., 2013, "Relative chronology of Hamedan plain since the fifth millennium up to the mid third millennium B.C.". in: Hozhabri, A. (ed.), *A collection of archaeological and historical Aarticles on Hamedan: Commemorating the 100th Anniversary of the First Season of Excavations in Hamedan*, Tehran: Iranian Center for Archaeological Research, Pp: 17-31.

- Goff, C. L., 1971, "Luristan before the Iron Age". *Iran*, IX: 131-163.

- Henrickson, E. F., 1985, "An updated chronology of the Early and Middle Chalcolithic of the Central Zagros highlands". *Western Iran*, 23: 63-108.

- Henrickson, E. F., 1994, "The outer limits: settlement and economic strategies in the Central Zagros highland during the Uruak era". in G. Stein and M. S. Rothman (eds.), *Chieftdom and Early States in The Near East, World Archaeology*, No. 18, Prehistory Press, Madison, Wisconsin, Pp: 85-105.

- Henrickson, E. F., 1989, "The Late Chalcolithic period in the Central Zagros Highlands". *Paleorient*, 15 (1): 288.

- Henrickson, E. F., 1988, "Chalcolithic seal and sealing from Seh Gabi, Central Western Iran". *Iranica Antiqua*, XXIII: 1-19.

- Heydarian, M. & Ghorbani, H. R., 2016, "Prehistoric evidences of Sonqor Koliyaie plain in Central Zagros". *Iranian Journal of Archaeological Studies*, 6 (1): 19-29.

- Hole, F., 1994, "Environmental instabilities and urban origins". in: G. Stein and M.S., Rothman (eds.), *Chieftdom and Early States in the Near East: The Organizational Dynamic of Complexity*, No. 18. Prehistory Press, Madison, Wisconsin, Pp: 121-153.

- Hole, F., 1978, "Pastoral nomadism in Western Iran". in: Gould, R. A., (ed.), *Explorations in Ethnoarchaeology*, University of New Mexico Press, Albuquerque, Pp: 127-167.
- Hole, F., 1979, "Rediscovering the past in the present: ethnoarchaeology in Luristan, Iran". in: Kramer, C., (ed.), *Ethnoarchaeology: Implications of Ethnography for Archaeology*, Columbia University Press, New York, Pp: 192-218.
- Hole, F., 2011, "Interaction between Western Iran and Mesopotamia". *Iranian Journal of Archaeological Studies*, 1: 1-14.
- Jahangiri, K. & Ahmadiania, R., 2018, "Archaeological survey of Karaftou region". in: Shirazi, R., and Hourshid Sh., (eds.), *Proceedings of the 17th Annual Symposium of Iranian Archeology, ICAR*, Tehran, Pp:, 255-263.
- Johnson, G.A., 1987, "The changing organization of Uruk administration on the Susiana plain". in: F., Hole (ed.), *The Archaeology of Western Iran*. Washington D. C.: Smithsonian Institution Press, Pp: 107-140.
- Khosravi, Sh.; Alibaigi, S. & Aali, A., 2013, "The Abharrūd basin in the Chalcolithic period: revision of the Dālmā settlements at the north-western borders of the Iranian Central plateau". *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan*, 45: 99-111.
- Levine, L. D. & Young, T. C., Jr., 1987, "A summary of the ceramic assemblages of the Central Western Zagros from the Middle Neolithic to the late third millennium B.C.". In: *Préhistoire de la Mésopotamie: La Mésopotamie préhistorique et l'exploration récente du Djebel Hamrin: Paris, Éditions de la Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS)*, 15-53.
- Majidzadeh, Y., 1978, "Correction of the internal chronology for the Sialk III period on the basis of the pottery sequence at Tepe Ghabristan". *Iran*, 16: 93-101.
- Majidzadeh, Y., 1981, "Sialk III and the pottery sequence at Tepe Gahbristan: the coherence of the cultures of the Central Plateau". *Iran*, 19: 141-146.
- Moghaddam, A. & Javanmardzadeh, A., 2013, "The Chalcolithic in the Central Zagros". in: Potts, D.T., (ed.), *The Oxford Handbook of Ancient Iran*, Oxford: Oxford University Press, Pp: 105-119.
- Mohammadi Ghasrian, S.; Zamani Dadane, M.; Colantoni, C. & Skuldbol, T. B. B., 2019, "Tepe Gryashan, Late Chalcolithic pottery from the region of Sanandaj". *Western Iran, Ash-Shargh*, 3 (2): 38-53.

- Mohammadi Ghasrian, S. & Hozhabri, A., 2017, "Distinguished scholars of cultural heritage of Iran". in: Sh., Aryamanesh (ed.), (vol3). *Special Edition in Honor of Simin Daneshvar* (vol. 3), ICAR, Tehran, Pp: 23-37.

- Mohammadifar, Y. & Motarjem, A., 2001, "Report on the archaeological survey and documentation of archaeological sites in Marivan City". Archive of Cultural Heritage Organization of Kurdistan Province .

- Mohammadifar, Y. & Motarjem, A., 2002, "Report on the archaeological survey and documentation of archaeological sites in Sahneh City". Archive of Cultural Heritage Organization of Kermanshah Province .

- Motarjem, A. & Mohammadifar, Y., 2001, "Report on the archaeological survey and documentation of archaeological sites in Harsin City". Archive of Cultural Heritage Organization of Kermanshah Province .

Niknami, K. A. & Askarpour, V., 2015, "Pattern analysis of Chalcolithic settlements in the valley of Sarfirouzabad, Kermanshah, Iran". *Archeologia e Calcolatori*, XXVI: 131-147.

- Rahimi S. R.; Niknami, K. A. & Islami, M., 2016, "Non Dalmaid potteries in Dalma context: archaeological recognition and experimental explanation, case study: Soha Chay Tepe, Zanjan". *Motaleat-e Bastanshenasi*, 8 (2): 53-70 .

- Rahimi, S. R., 2011, "Absloute and relative choronology of prehistoric site of Soha Chai Tepe, Zanjan province". M.A. Dissertation, Department of Archaeology, University of Tehran.

- Renette, S., 2018, "Along the mountain passes: tracing indigenus development of social complexity in the Zagros region during the early Bronze Age (ca. 3500-2000 BCE)". unpublished Ph.D. dissertation. University of Pennsylvania.

- Rothman, M. & Badler, V. G., 2011, "Contact and development in Godin period VI". in: H., Gopnik and M., Rothman (eds), *On the High Road: The History of Godin Tepe, Iran*, Toronto, Mazda Press/Royal Ontario Museum, Pp: 67-137.

- Saed Mucheshi, A.; Zamani Dadaneh, M.; Ghasemi, M. & Karimi, Z., 2017, "Stratigraphy of tepe Namashir in Banh: an archaeological site in western Iran". *Archeological Studies of Iran*, 12: 42-63.

- Saed Mucheshi, A.; Niknami, K. A.; Mashkour, M.; Fazeli Nashli, H. & Firozmandi, B., 2011, "Relative and absolute chronology of Tepe "Kalnan in Bijar: a Middle Chalcolithic period site in western Iran". *Pazhoresh-haye Bastanshenasi Iran*, 1 (1): 31-56.

- Sharifi, F. & Zeynivand, M., 2018, "Archaeological survey of Qorveh plain, Kurdistan". in: Shirazi, R and Hourshid, Sh., (eds.), *Preceding of the 17th Annual Symposium of Iranian Archeology*, ICAR, Tehran" 735-742.
- Sharifi, M. & Motarjem, A., 2018, "The process of cultural change in the Chalcolithic period in the highlands of Western Iran at Tepe Gheslgh". *Documenta Praehistorica*, XLV: 86-99.
- Wright, H. T., 1987, "The Susiana Hinterland during the Era of Primary State Formation". in: F. Hole(ed.) *The Archaeology of Western Iran*, Washington, DC.: Smithsonian Institution Press, Pp: 141-155.
- Young, T. C., Jr., 1975, "Kangavar valley survey". *Iran*. XIII: 191-193.
- Zarehi, M, E.; Mohammadi Ghasrian, S. & Abdolah Pour, M., 2017, "Archaeological studies of Tepe Gryashan based on surface evidences and observation". *Archeological Studies of Iran*, 12: 9-24 [in Persian].
- Zamani Dadane, M.; Mohammadi Ghasrian, S. & Skuldbøl, T. B. B., 2019, "Investigating Late Chalcolithic period settlement on the Marivan Plain, western Iran, first insights from the Marivan plain survey project". *Ash-Sharq*, 3 (1): 33-46.